

רס"ן הרב בצלאל גבעוני, רב בסיס חצרים

לימודי חול בשבת במהלך קורס טיס¹

ראשי פרקים

- א. הצגת השאלה
- ב. שטרי הדיוטות
- ג. השטרות שנאסרו בקריאה
- ד. טעם איסור שטרי הדיוטות
- ה. לימוד בספרי חכמה
- ו. לימוד חכמה לתועלת יום חול
- ז. קריאה בשטרי הדיוטות לדבר מצווה
- ח. לימוד מקצועות צבאיים בשבת
- ט. מסקנה לעניין לימוד מקצועות צבאיים בשבת במהלך קורס טיס

א. הצגת השאלה

קורס טיס, נכון לשנה זו (תשפ"ג), הינו קורס ארוך הנמשך לאורך 3 שנים. בין המאפיינים המיוחדים של קורס זה הינו כמות הנושרים הרבה במהלך הקורס, כך שבאים בשעריו בתחילת כל מחזור 240 חניכים, אך מסיימים לאחר 3 שנים בסביבות ה-40 פרחי טיס בלבד.

הקורס הינו אינטנסיבי, ובמהלכו לומדים פרחי הטיס מקצועות רבים: טיסה, פיזיקה, רובאי, שדאות ואף לימודים אקדמאים לתואר ראשון. במועדים רבים במהלך הקורס מפקדי בית הספר בוחנים את הישגיהם של החניכים, ופרחי הטיס שלהם ההישגים הנמוכים ביותר נאלצים לעזוב את הקורס.

דבר זה עשוי ליצור קושי בקרב פרחי טיס שומרי שבת לסיים קורס טיס בהצלחה. היות שלא ניתן, כמובן, לאסור על פרחי טיס שאינם שומרי שבת לחזור ולתרגל את החומר במהלך השבת, אם החניכים שומרי השבת יקפידו שלא ללמוד מקצועות אלו בשעה שחברייהם יושבים ומשננים את החומר, באופן טבעי ציוניהם של אלו שלמדו בשבת יהיו גבוהים יותר מאלו המקפידים שלא לעסוק בשבת בענייני החול, וסיכוייהם של האחרונים לסיים קורס טיס בהצלחה יפחת.

משום כך ראיתי לנכון להעמיק בדין לימודי חול בשבת, וזאת למרות שנושא לימודי חול בשבת לצורך החול כבר נידון רבות בספרי הפסיקה השונים, ואף ההיבט המיוחד של לימוד לצורך החול בצה"ל הובא במספר ספרי הלכה העוסקים בהלכות צבא,

1. הערת העורך: מאמר זה עוסק בשאלה שנידונה והוכרעה בספר בתורת המחנה, חלק ב פרק מח תשובה ד, ואיננו תואם את האמור שם. המחייב במסגרת הצבאית הוא המוכרע בתורת המחנה.

בכדי להביא להלכה ברורה בסיטואציה מיוחדת ומורכבת זו. כמו כן, ניתן להניח, שפסק ההלכה למעשה יהיה שונה בהתאם לסוג הלימוד הנדון, שהרי אינם דומים לימודי הטיסה עצמם, שיש בהם צורך רבים וצורך מצווה, ללימודים האקדמאים הנלמדים לטובת התואר הראשון המוענק במסגרת הקורס. ואינו דומה תרגול חומר תיאורטי, להכנת ציר ניווט בשבת אשר בימות החול נעשה שימוש בכתובה במהלך הכנתו.

ב. שטרי הדיוטות

מצינו במשנה²:

"מונה אדם את אורחיו ואת פרפרותיו מפיו, אבל לא מן הכתב".

בטעם האיסור למנות את שמות האורחים והפרפראות מתוך הכתב, נחלקו האמוראים בגמרא³:

"רב ביבי אמר – גזירה שמא ימחוק. אביי אמר – גזירה שמא יקרא בשטרי הדיוטות".

ביאר רש"י:

"שמא ימחוק - מן האורחין, שיראה שלא הכין להם כל צרכם, ויתחרט שזימן יותר מן הראוי, וימחוק מן הכתב, כדי שלא יקראם השמש".

שמא יקרא בשטרי הדיוטות - של מקח וממכר קאמר".

לעומת זאת הרמב"ם בפירוש המשניות כתב:

"טעם מה שאסרו למנות [אורחיו ופרפרותיו] מן הכתב גזירה שמא יקרא באגרות שלום בשבת, וזה אסור, כי לבד ספרי הנבואות או פירושיהם אסור לקרות בשבת או ביום טוב, ואפילו ספר בחכמה מן החכמות".

משמע שנחלקו רש"י והרמב"ם בפירוש שטרי הדיוטות. רש"י מפרש שהכוונה לשטרי מקח וממכר ודווקא הם אסורים בשבת, ואילו הרמב"ם פירש שהכוונה לאגרות שלום, וסובר שהם אסורים וכן כל ספרי החול אסורים.

עוד מצינו במשנה⁴:

"כל כתבי הקודש מצילין אותן מפני הדליקה, בין שקורין בהן ובין שאין

2. שבת פרק כג, ב.

3. שבת דף קמט, א.

4. שבת פרק טז, א.

קורין בהן, ואע"פ שכתובין בכל לשון טעונין גניזה. ומפני מה אין קורין בהם, מפני ביטול בית המדרש".

ונחלקו בדבר זה רב ושמואל בגמרא⁵:

"אמר רב, לא שנו [שאסור לקרוא בכתבי הקודש] אלא בזמן בית המדרש, אבל שלא בזמן בית המדרש קורין. ושמואל אמר, אפילו שלא בזמן בית המדרש קורין... ושמואל כרבי נחמיה, דתניא: אף על פי שאמרו כתבי הקודש אין קורין בהן אבל שונין בהן ודורשין בהן, נצרך לפסוק – מביא ורואה בו. אמר רבי נחמיה, מפני מה אמרו כתבי הקודש אין קורין בהן, כדי שיאמרו: בכתבי הקודש אין קורין וכל שכן בשטרי הדיוטות".

כותב על כך רש"י:

"שטרי הדיוטות – כגון של חשבונות או אגרות השלוחות למצוא חפץ".

לכאורה כאן רש"י מפרש כמו שפירש הרמב"ם, ששטרי הדיוטות היינו אגרות שלום.

ג. השטרות שנאסרו בקריאה

מדברי רש"י, שכתב "אגרות השלוחות למצוא חפץ", ניתן להבין שאפילו אגרות שלום אסור לקרוא בשבת.

התוספות⁶ מקשים על רש"י, שלגבי איסור מניית אורחיו ופרפרותיו מן הכתב הוא פירש שמדובר בשטרות מקח וממכר. ובנוסף, הרי "נהגו העולם לקרות בכתב ואגרות השלוחים ממקום למקום?", לכן הביאו את פירושו של ר"י:

"ונראה לר"י דלא קרי שטרי הדיוטות אלא שטרי חובות וכיוצא בהן, אבל איגרות שרי... וכן משמע בירושלמי דקאמר מפני מה אין קורין בכתבי הקדש מפני שטרי הדיוטות, שאם אתה אומר לו שהוא מותר, אף הוא אומר מה בכך אם אתעסק בשטרותי. משמע דווקא כעין חובות ושטרות קאמר".

לעומת זאת, הרא"ש⁷ מבאר שגם לשיטת ר"י אסור לקרוא באגרות שלום:

"ושטרי הדיוטות דאסיר למקרי בהן, פירש ר"י היינו שטרי מקח וממכר ושטרי חובות ומשכונות משום ממצוא חפצך ודבר דבר. וכיון דחיישינן

5. שבת דף קטז, ב.

6. שם, ד"ה וכ"ש בשטרי הדיוטות.

7. שבת פרק כג, א.

שלא למנות אורחיו ופרפרותיו שמא יקרא בשטרי הדיוטות - מסתברא הוא הדין בכל אגרות רשות... מדאסרינן כתב שמהלך תחת הצורה ותחת הדיוקנאות שאין בהן צורך כלל ואסרינן משום שמא יקרא בשטרי הדיוטות נראה דה"ה אגרות הרשות".

ועוד מוסיף הרא"ש ומביא בשם רבינו יונה :

"והביא ה"ר יונה ז"ל ראייה מהא דתניא⁸ א"ר נחמיה מפני מה אין קורין בכתבי הקודש בשבת כדי שיאמרו בכתבי הקודש אין קורין בשטרי הדיוטות לא כל שכן, והא ודאי דלר' נחמיה אסור לקרות באגרות הרשות מהאי טעמא. ומדר' נחמיה נשמע לרבנן דעל כרחך לא פליגי רבנן עליה אלא בכתבי הקודש שאין לאסור מטעם זה, אבל ודאי אגרות הרשות בשטרי הדיוטות מיחלפי".

הרי, שהרא"ש לא חולק על דברי רש"י ותוס' בפירוש שטרי הדיוטות, וגם הוא סובר (שלא כהרמב"ם) שפירוש שטרי הדיוטות הוא שטרי מקח וממכר (ולא אגרות שלום), וממילא איסור שטרי הדיוטות אינו חל על אגרות שלום ושאר דברי חכמה. אף על פי כן, לשיטת ר"י יש לאסור בפועל לקרוא באגרות שלום, כפי שחכמים תקנו "גזירה שמא יקרא בשטרי הדיוטות", ומטעם זה אסרו לקרוא את שמות אורחיו מהכתב וכן את הכתב שמתחת הצורה ואף אסרו לקרות בכתבי הקודש לשיטת רבי נחמיה, כל שכן שאגרות הרשות אסורות מטעם הזה, שהרי דומות הן יותר לשטרי הדיוטות, וכן כתב האור זרוע⁹ כעין דברי הרא"ש.

לעומתם, אנו רואים בדברי הרמב"ן¹⁰ שמותר לקרוא באגרות שלום, שכתב לגבי שליחת אגרות על ידי אינו יהודי בערב שבת באופן שיגיע בשבת :

"דמשום שטרי הדיוטות ליכא [איסור] באגרות שלום ושל עסקי רביס".

הרי שסובר כתוספות, להתיר לקרוא דברי חול שאינם שטרות מקח וממכר.

אם כן, מצאנו ג' דעות באיסור קריאת אגרות שלום בשבת :

הרמב"ם – אוסר מדין שטרי הדיוטות, כי מפרש שטרי הדיוטות שהן אגרות שלום.

הרא"ש והאור זרוע – אגרות שלום אינם כלולים באיסור שטרי הדיוטות, היות שפירוש שטרי הדיוטות הוא שטרי מקח וממכר דווקא; ובכל זאת אסור לקרוא באגרות שלום מצד גזירה שמא יקרא בשטרי הדיוטות.

8. שבת קטז, ב.

9. חלק שני ב, ו.

10. שבת קנא, א ד"ה הא דקאמר.

התוס' והרמב"ן – אגרות שלום מותרים לגמרי בשבת.

להלכה השו"ע¹¹ פסק כדעת הרמב"ם, שגם אגרות שאילת שלום אסור לקרוא :

"שטרי הדיוטות דהיינו שטרי חובות וחשבונות ואגרות של שאילת שלום אסור לקרותם, ואפילו לעיין בהם בלא קריאה אסור".

אך בט"ז¹² כתב שיש לסמוך למעשה על הראשונים המקלים :

"ואם כן, אין לאסור האידנא לשמש שקורא בכתב הצעטי"ל המוזמנים לסעודה, כי יש לנו לסמוך על הרמב"ם¹³ ורמב"ן, שכתב הרשב"א במי שקורא באגרת שלום בשבת שאין לגעור בו כיון שסומך על הרמב"ן".

ד. טעם איסור שטרי הדיוטות

לעניין טעם איסור קריאת שטרי הדיוטות, מצינו מספר דעות :

הרא"ש והאור זרוע כתבו "משום ממצוא חפצך ודבר דבר", בהתאם לשיטתם, שהכוונה דווקא לשטרי מקח וממכר וחובות, וכן כתב הב"ח¹⁴.

לעומת זאת, הר"ן¹⁵ כתב ב' טעמים אחרים :

"אסור לקרות בשטרי הדיוטות, לפי שאין בהם תועלת וצורך י"ט ואינם ראויים לטלטל, אי נמי אסור שמא יכתוב תשובה לשואל ממנו דבר".

משמע, שלשיטתו אף אגרות שלום נחשבות שטרי הדיוטות.

טעם אחר כתב הרמב"ם במשנה תורה¹⁶ :

"אסור לקרוא בשטרי הדיוטות בשבת שלא יהיה כדרך חול ויבוא למחוק".

הט"ז¹⁷ הקשה עליו, שהרי רב ביבי בגמרא אסר קריאת האורחים מן השטר מחשש שמא ימחוק, וחלק עליו אביי ואסר משום גזירה שמא יקרא בשטרי הדיוטות,

11. או"ח שז, יג.
12. שם ס"ק יא.
13. בספר בית יוסף של הט"ז היה טעות בגרסה [ראה שער הציון ד שם], והיה כתוב לו שהרמב"ם מתיר אגרות שלום בשבת.
14. על הטור או"ח סי' שז, ד"ה כתב הרמב"ם.
15. חידושי הר"ן שבת קמט, א ד"ה שמא.
16. שבת כג, יט.
17. או"ח שז, ס"ק יא.

משמע שאיסור הקריאה בשטרי הדיוטות אינו רק משום חשש שמא ימחוק. ומתוך:

"וצריך לומר דרב ביבי אמר, כאן במשנה הוי הטעם שמא ימחוק, ודרך לכתוב בכותל את אורחיו, ועל כן אין איסור אלא אם יכתוב בכדי שיוכל למחוק אבל לא למעלה במקום שאינו יכול למחוק. ואביי סבירא ליה אפילו למעלה אסור, משום שאר שטרי הדיוטות שהגזרה בהם משום שמא ימחוק".

נמצא לשיטתו שלדעת הרמב"ם כל שורש האיסור הוא מצד 'שמא ימחוק', ושטרות שדרך למחוק בהם נקראים 'שטרי הדיוטות' ואסורים מצד שמא ימחוק, ושאר כתבים שאין שייך בהם מחיקה אסורים משום גזירה שמא יקרא בשטרי הדיוטות.

בשו"ע הרב¹⁸ פירש, שגם לשיטת הרא"ש ודעימיה ישנן שתי גזירות שונות לגבי קריאת דברי חולין. האחת, היא איסור קריאת שטרי ממון וכל דברי חולין שיכולים להתחלף בשטרי ממון, משום 'ממצוא חפצך', והשניה היא איסור קריאת דברי חולין שיכול לבוא בהן לידי מחיקה. לדעתו, אביי אינו מבטל את דברי רב ביבי אלא מוסיף על דבריו, דהיינו שלא חוששים רק 'שמא ימחוק' אלא בנוסף חוששים 'שמא יקרא בשטרי הדיוטות' האסורים משום 'ממצוא חפצך'.

לסיכום, נאמרו שתי דרכים, בשורש איסור הקריאה בדברי חולין:

לשיטת הרמב"ם – הכל אסור מצד 'שמא ימחוק', ואפילו דברים שלא שייך בהם מחיקה אסורים, שמא יקרא בדברים ששייך בהם מחיקה.

לשיטת הרא"ש והאור זרוע – דברים ששייך בהם חשש מחיקה, אסורים 'שמא ימחוק', ומה שאין בו חשש זה, אסור אם עלול להתחלף בשטרי מקח וממכר, משום 'ממצוא חפצך'. כתבים שאין בהם חשש מחיקה או חשש החלפה בשטרי מקח וממכר – מותרים לגמרי.

ה. לימוד בספרי חכמה

המחלוקת האמורה בעניין שטרי הדיוטות ואיסור קריאת אגרות שלום משפיעה באופן ישיר על השאלה הנוגעת לענייננו, האם מותר ללמוד בספרי חכמת חולין בשבת.

הרמב"ם שהובא לעיל, לשיטתו, אוסר לימוד בספרי חולין:

"כי לבד ספרי הנבואות או פירושיהם אסור לקרות בשבת או ביום טוב, ואפילו ספר בחכמה מן החכמות".

בדומה לכך כתב הר"ן:

18. או"ח שז, כב ובהערות וציונים שם אות כ.

"וכתב הרז"ה ז"ל: מאחר שפשט מנהג הראשונים שהיו נוהגין לדרוש בכל שבת ושבת עד זמן סעודה, אין לנו היום למנוע עצמנו מלקרות בכל כתבי הקודש ובכל ספר שיש בו סרך קדושה כל היום כולו".

ודייק בדבריו הבית יוסף¹⁹:

"משמע (לדעת הר"ן) דדוקא ככתבי הקודש או ספר שיש בו סרך קדושה קורין אבל לא בספר שאין בו סרך קדושה".

לעומתם, לשיטת התוספות והרמב"ן שהובאו לעיל, נראה שיהיה מותר ללמוד בספרי חכמה, כל שכן מאגרות שלום שהתירו את קריאתן בשבת. כך עולה בבירור מדברי הרשב"א, שהתיר לקרוא ספרי חכמות²⁰:

"שמותר בשבת להביט באיצטרוולי"ב, דכלי הוא וכל כלי מותר לצורך גופו ואפילו כלי שמלאכתו לאיסור. וכל שכן שאינו אלא כאחד מספרי החכמה, דמה הפרש יש בין כתוב רשום בלוחות נחושת בעט ברזל לכתוב בספר".

בתשובה אחרת²¹ חזר הרשב"א על דבריו, וביאר ששטרי הדיוטות היינו דווקא בענייניו הכספיים:

"עוד נשאל אם מותר לטלטל ולקרות בספרי רפואות בשבת, והשיב שמותר לקרות ומטלטלין אותם מפני שהם ספרי חכמה וכן הורה הרמב"ן. ומה שאסרו רז"ל לקרות בשטרי הדיוטות בשבת לא דמי להא. ופירש שטרי הדיוטות – מזכרת חובותיו".

השו"ע פסק כדעת המחמירים²²:

"אסור ללמוד בשבת ויום טוב זולת בדברי תורה, ואפילו בספרי חכמות אסור, ויש מי שמתיר, וע"פ סברתו מותר להביט באיצטרוולי"ב בשבת".

ואילו המשנה ברורה כתב שהמנהג להקל, אך ראוי להחמיר²³:

"וכן נוהגין להקל. וכתב באליהו רבא דירא שמים ראוי להחמיר בזה, כי הרמב"ם והר"ן אוסרים".

לעומת זאת בלבוש²⁴ נראה, שהעיקר להקל לגמרי בכל ספרי החכמות:

19. על הטור או"ח ש"ז, ד"ה כתב שתחת הצורה.

20. תשובות הרשב"א ח"א סימן תשעב.

21. תשובות הרשב"א ח"ז סימן רפח.

22. או"ח שז, יז.

23. שם, ס"ק סה.

24. שם, סעיף יז.

"יש אומרים שאסור ללמוד בשבת ויו"ט רק בדברי תורה אבל בשאר ספרים אפילו בספרי חכמות אסור דהוי כמו שטרי הדיוטות ויש מי שמתיר בכל ספרי החכמות וכן נוהגין".

וכן פסק בשו"ע הרב²⁵:

"יש אומרים שאסור ללמוד בשבת וביו"ט רק בדברי תורה ויראת שמים, ואפילו בספרי חכמות אסור, שכל ספר שאין בו סרך קדושה יש לגזור משום שטרי הדיוטות. ולפי זה אפילו לטלטלם אסור. ויש מתירים בכל ספרי חכמות וספרי רפואות מפני שדבר חכמה אינו מתחלף בשטרי הדיוטות, ואין לגזור על זה בשביל זה, וכן נוהגין להקל".

ומדבריו אנו לומדים את טעמו של הרשב"א שמתיר, שאינו סובר כהתוסי שכל האגרות מותרות, אלא שספרי חכמה אינן מתחלפים בשטרות.

בספר יוקח נא²⁶ כתב, שהספרדים שקיבלו עליהם הוראות מרן צריכים להחמיר כסתם השו"ע:

"ברם לדידן דקבלנו עלינו הוראות מרן הקדוש זי"ע בכל אשר יאמר כי הוא זה, הלכך הכא בודאי דקימ"ל לאסור כסברא א מן המסורת שבידינו דסתם ואח"כ מחלוקת הלכה כסתם, כ"ש כאן דסברת המתירים לא חשבם מרן אלא לאחת מדכתב ויש מי שמתיר".

וכן כתב בכף החיים²⁷ למנהג הספרדים:

"דהיכא שסותם השלחן ערוך ואחר כך כותב יש אומרים דדעתו לפסוק כסתם יעו"ש. ואנן קיימא לן כדעת השלחן ערוך".

אך בערוך השולחן²⁸ פירש שגם לשיטת הרמב"ם אין זה אסור מן הדין, שלאחר שמביא דעת הרמב"ם והרשב"א, כתב:

"אמנם באמת אין כאן מחלוקת ושני הדיעות אמת, דודאי מעיקר הדין א"א לאסור, האמנם ממידת חסידות שכל אדם ראוי לנהוג כן, כדי לכבד יום הקדוש הזה מצוה נכונה שלבד דברי תורה לא ישמע על פיו ביום השבת".

וכן פסק בספר חזון עובדיה²⁹:

25. או"ח שז, לא.

26. שז, כג.

27. שז, קכג.

28. שז, ס"ק יא.

29. שבת, חלק ו, הלכות קריאה בשטרי הדיוטות סעיף ה.

"ספרי חכמות וספרי רפואות יש מתירים לקרות בהם בשבת".

וביאר שהוא מסתמך³⁰ על דברי השו"ע³¹ לעניין מוקצה: "הרשב"א מתיר לטלטל האי צרולב בשבת וכן ספרי החכמות, ולדעת הרמב"ם יש להסתפק בדבר". ונראה שלומד משם, שלדעת האוסרים לימוד בספרי חכמות ממילא הרי היו אסורים בטלטול³². מכך שהסתפק מרן המחבר לעניין מוקצה אם ספרי חכמות אסורים לשיטת הרמב"ם, מוכרח שהשו"ע הסתפק בשיטת הרמב"ם אם לימוד בספרי חכמות אסור מדינא או רק ממידת חסידות (כדברי ערוך השולחן לעיל). ומאריך שם עוד בדעות המתירים והאוסרים, ונראה³³ שדעתו נוטה שניתן להקל.

הרי שלשיטת האשכנזים יש להתיר קריאת ספרי חכמה בשבת (ויש שכתבו שראוי להחמיר), ולשיטת הספרדים הנוהגים כמרן המחבר יש שאסרו לגמרי קריאה בספרי חכמה, ויש שכתבו שניתן להקל.

ו. לימוד חכמה לתועלת יום חול

בלימוד ספרי חכמה גופא, יש מקום לחלק בין חכמה תיאורטית (כגון מתמטיקה או אסטרונומיה), לבין חכמה מעשית המלמדת מלאכה האסורה בשבת (כגון נגרות או תפירה). חילוק זה אנו רואים בדברי השמירת שבת כהלכתה³⁴:

"יש להקל מעיקר הדין, לעיין בספרות ובעיתונות מקצועית שאין בה ענייני משא ומתן, או לקרוא בספרי לימוד, ואף לבקר בתערוכה לימודית. אבל אסור לעיין בספרות ובעיתונות המקצועית העוסקת בענייני מסחר או בענייני עיסוקיו האסורים בשבת (כגון המהנדס בספרות ההנדסה). וראוי לכל ירא שמים להימנע מכל עיון בספרות ובעיתונות בשבת וביו"ט".

מדבריו משמע, שעצם קריאת ספרי חול לשם העשרת ידע בלבד, כשאינן לזה תועלת מעשית לימות החול מותרת מעיקר הדין, ורק במקרה שבאמצעות לימוד זה תבוא תועלת למלאכתו האסורה בשבת, אזי חל האיסור משום "ממצוא חפצך"³⁵.

וכן בחזון עובדיה³⁶ כתב:

30. בשולי הגליון שם ס"ק ט.
31. או"ח שח, נ.
32. וכפי שלמד בערוך השולחן (שם) מדברי הרמ"א שסימן שז, יז, שכותב "ולחפכה ולטללה": "כלומר דלהאוסרים ללמוד בזה ממילא דהוי מוקצה כיון שאינה ראויה בשבת לכלום".
33. מכך שחתם בשיטת המתירים, וכן ממה שבסוף דבריו כתב לגבי ספרי בישול "וטוב להחמיר", הרי שבשאר ספרי חכמות ניתן להקל.
34. פרק כט, מט.
35. שם, בהערת שוליים קל.
36. שבת, חלק ו, הלכות קריאה בשטרי הדיוטות ס"ק ט (תחילת עמוד עג).

"אסור ללמוד נהיגה מתוך ספר לימוד נהיגה בשבת, הואיל והנהיגה אסורה בשבת".

גם בלימוד חכמות המותרות בשבת, יש מקום לאסור אם כוונתו היא לא להחכים אלא לצורך תועלת ביום חול, וכפי שכתב הגרש"ז אויערבאך בספר שולחן שלמה³⁷:

"נראה דמותר להתלמד לקרא מגילת אסתר כדי לקרא בערב או להכין שיעור או בחינה ליום המחרת כי ידיעתו היא כבר מעכשיו. ויש להסתפק אם מותר לעשות כן גם בלימודי חול במי שאין כוונתו בשביל לדעת אלא רק כדי להצליח בבחינה שתערך ביום חול".

גם אם נאמר שמותר לעשות כן בלימודי חול, ללמוד בשבת לצורך מבחן לאחר השבת (על דרך שמותר לישון בשבת לצורך מוצאי שבת), ע"פ דברי המגן אברהם³⁸ שכותב: "לא יאמר בשבת נישן כדי לעשות מלאכתנו בערב", יש לומר שאסור לומר בפיו שלומד לצורך המבחן או שאר צרכיו שאחר השבת.

אם כן לימוד מקצוע שאסור לעשותו בשבת (כגון נגרות או לימודי נהיגה) כולל באיסור ממצוא חפץ גם לדעת המתירים לימוד ספרי חכמה. ולכאורה לימוד סדר פעולות הטיסה וכדומה כלולים בזה.

ואפילו בלימוד שאינו הכנה למלאכה האסורה בשבת, ראינו שהרב אוירבאך הסתפק בלימוד בספרי חכמה כשכל מטרתו היא להצליח במבחן ביום חול ולא להחכים לבד, ולכן יש להקפיד שלא לומר בפיו שלומד לצורך זה.

ז. קריאה בשטרי הדיוטות לדבר מצווה

לימוד דברי חולין בצה"ל הינו בעל משקל הלכתי נוסף, והוא שפעמים רבות הלימוד הוא צורך מצווה (תשועת ישראל מיד צר), וצורך רבים היות שמטרתו הוא עבור כלל העם. ואם כן, יש לברר האם ניתן להתיר קריאה בשטרי הדיוטות לצורך מצווה.

כתב הרמב"ם³⁹:

"מודדין מדידה של מצווה כגון מקוה לידע אם יש כשיעור או בגד לידע אם מקבל טומאה. ופוסקין צדקה לעניים, והולכין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ואפילו לטרטיאות וטרקלין של כותים לפקח על עסקי רבים בשבת... שכל אלו וכיוצא בהן מצווה הן ונאמר עשות חפצך וכו' חפצך אסורין חפצי שמים מותרין".

37. סי' רצ ס"ק א.

38. או"ח ר"צ ד"ה לא, בשם הספר חסידים, והובא להלכה במשנ"ב רצ סק"ד.

39. משנה תורה הלכות שבת כד, ה.

כתב על כך המגיד משנה⁴⁰:

"ודע שלא הותר שום שבות בשביל עסקי רבים לא אמירה לנכרי ולא שבות אחר לבד הפיקוח והתעסקות בדברים בלא מלאכה. ואסור בצרכי יחיד משום ודבר דבר וזה היתר לדבר מצוה או לצורך רבים. אבל אמירה לנכרי במלאכה וכ"ש שבות אחר ע"י ישראל ודאי לא".

הרי שכל דבר האסור מצד 'ממצוא חפצין' ודבר דברי' מותר אם הוא לצורך מצווה או רבים, אך שאר גזירות ושבותין שתיקנו חז"ל אין נדחים ואפילו לצורך מצווה או רבים. ואם כן, ההיתר להקל בקריאה בשטרי הדיוטות בעת צורך מצווה או צורך גדול יהיה תלוי בטעם שורש איסור שטרי הדיוטות - אם הוא מצד ממצוא חפצין, או גזירה שמא ימחוק כפי שהתבאר לעיל. וכן כתב ה"ט"ז⁴¹:

"כתב ב"ח, מה שנהגין שהשמש קורא מתוך הכתב, נהי דלשמא ימחוק ליכא למיחש אלא כשבעל הסעודה קורא בעצמו מ"מ איכא למגזר שמא יקרא (בשטרי הדיוטות)... ואני אומר מנהגן של ישראל תורה היא, דהא חשבונות של מצוה שרי ולא גזרינן אטו חשבונות שאינם של מצוה, כ"ש הכא דהיא גופא גזירה אטו שטרי הדיוטות דשרי בשל מצוה".

ביאר בפרי מגדים שכוונתו שהעולם סמכו על הדעה שטעם איסור קריאה בשטרי הדיוטות הוא מצד ממצוא חפצין, וממילא לצרכי שמים מותר.

הקשה עליו האליה רבה⁴², שאם קריאה לצורך מצוה מותרת, מדוע זימון אורחים מתוך הכתב אסור, הרי הכנסת אורחים מצוה היא?

בספר מחקרי ארץ כתב לתרץ זאת, שבגמרא מדובר בזימון אורחים שאיננו מצווה, כפי שכתב הרמ"א⁴³: "ולא מקרי [מצוות הכנסת] אורחים אלא שנתארחו אצלו בביתו... אבל כשזימן חבירו לסעוד אצלו לא מקרי אורחים ואינו סעודת מצוה רק סעודת רשות".

לעומת זאת, בשו"ע הרב⁴⁴ כתב שגזרו משום 'שמא ימחוק' אף במקום מצוה גדולה כהכנסת אורחים, ומה שמותר במקום מצוה הוא רק כאשר אין חשש מחיקה⁴⁵:

40. שם ד"ה ומחשבין.

41. או"ח שז, ס"ק טז.

42. ס"ק ל.

43. או"ח שלג, א.

44. או"ח שז, כג.

45. ולפי דבריו יובן מה שאסר הראב"ן (שבת סימן שפה) למנות אורחיו אפילו לצורך מצוה, שיש לומר שהוא מדבר במקרה שבעל הבית עצמו מקריא מתוך הכתב ויש חשש גם ל'שמא ימחוק' ולכן אין להתיר אפילו לצורך מצוה.

"נהגו שהשמש קורא מתוך הכתב שכתובים בו שמות המזומנים לסעודה, ויש שלימד זכות על המנהג, לפי שאין נוהגין כך אלא בסעודת מצוה ולצורך מצוה... ואין לאסור כאן משום גזרה שמא ימחוק, מפני שזה לא שייך לגזור אלא בבעל הסעודה עצמו שיש בידו למחוק ולגרוע מנין הקרואים, אבל השמש אין בידו לגרוע ואין לאסור בו אלא משום שמא יקרא בשטרי הדיוטות אם אינה סעודת מצוה. ולא אסרו חכמים למנות האורחים מתוך הכתב אלא לבעל הבית בעצמו משום גזרה שמא ימחוק, שגזרה זו גזרו אף במקום הכנסת אורחים אע"פ שהיא מצוה גדולה"⁴⁶.

אם כן יש לומר, שלשיטת הרמב"ם אין להתיר קריאה מתוך הכתב לצורך מצווה כלל, גזירה שמא ימחוק, וכפי שהרחיב הרמב"ם, גזירה זו נוהגת אף כאשר אין חשש מעשי למחיקה. לעומת זאת, לשיטת הרא"ש ודעימיה יש לחלק, שאם בכתב זה עצמו יש חשש 'שמא ימחוק' אזי אין להתיר לצורך מצווה, ואם בכתב זה אין חשש 'שמא ימחוק' מותר לקרוא בו לצורך מצווה, ואפילו בשטרי מקח וממכר עצמם, היות שכל מה שנאסר מצד 'ממצוא חפציד' מותר לצורך מצווה.

ח. לימוד מקצועות צבאיים בשבת

בתורת המחנה כתוב⁴⁷:

"אסור לבצע בשבת פעולות הערכות להמשך השבוע... כנשיאת חפצים ולימוד חומר עיוני (כציר ניווט וכדומה) לצורך ימי החול (אא"כ יש ערך בדיעת החומר כבר בשבת עצמה)".

ונכתב שם בשולי הגיליון⁴⁸:

"יש להעיר שבספר המורים בקשת⁴⁹ נקט שלימוד חומר עיוני כלימוד ציר בשבת אינו מוגדר כפעולה משמעותית אלא כאמירה בעלמא, ועל כן אין בו איסור הכנה. אולם לענ"ד היתר האמירה אינו אלא בשיחה קלה ולא בלימוד עיוני. וכן משמעות הש"כ והילקו"י שם שאסרו לימוד לצורך חול, אם לא שיש בו ערך בשבת עצמה. עוד יש להוסיף שמאחר ולימוד ציר ניווט כרוך בסימון הציר ע"ג מפה ובכתיבת 'סיפור דרך', ורגילים לערוך בהם שינויים בזמן הלימוד, אפשר שהדבר אסור בשבת כדין קריאה בשטרי הדיוטות שנאסרה בשל חשש מחיקה, ועיין עוד באריכות בספר הנ"ל שכתב בשם הגר"א נבנצל והגר"מ אליהו שהקלו בכך, ובספר קשרי

46. הסוגריים במקור בשו"ע הרב..

47. חלק ב, פרק מח תשובה ד.

48. הערה מ.

49. סימן 73.

מלחמה⁵⁰ ובשו"ת מלומדי מלחמה⁵¹ שהחמירו בכך בגלל הרגילות לערוך שינויים בזמן הלימוד, ובספר קשרי מלחמה אף ציין שכשהציג לפני הגר"מ אליהו את הדברים חזר בו והורה להחמיר".

לאור מה שביארתי לעיל, נראה שבספר תורת המחנה החמירו גם במקום שאין בכך צורך מן הדין, והמסקנה להלכה צריכה להיות כדלהלן:

לימוד חכמה (כגון שטח מפה ללא ציר מסומן) – לספרדים אסור ולאשכנזים מותר, ובלבד שלא יאמר בפיו שהוא לצורך יום חול.

לימוד או קריאה בחומר עיוני (שאינו חכמה) לצורך משימה צבאית, שלא מצוי בו כתיבה ומחיקה – לספרדים אסור ולאשכנזים מותר, ובלבד שלא יאמר בפיו שהוא לצורך יום חול.

לימוד או קריאה בחומר עיוני שאינו צורך המשימה הצבאית ואינו צורך השבת (כגון תכנית גיבוש לאחר השבת או חוברת זכויות משרתי הקבע וכדומה) – אסור.

לימוד או קריאה בחומר עיוני שמצוי בו כתיבה ומחיקה – יש לאסור בכל אופן, ויש המתירים אם אמצעי הכתיבה אינן לפניו כעת⁵².

ספרדים המקילים בעניין זה כשיטת הרב עובדיה יוסף שהובאה לעיל, יכולים להקל בכל הנ"ל כשיטת האשכנזים. מאידך, לשיטת המשנה ברורה, גם לבני אשכנז ראוי לירא שמים להחמיר בכל זה כשיטת הספרדים.

ט. מסקנה לעניין לימוד מקצועות צבאיים בשבת במהלך קורס טיס

ללימוד דברי החולין במהלך קורס טיס יש משקל הלכתי נוסף, והוא שפעמים רבות הלימוד הוא צורך גדול ויש בו מניעת הפסד מרובה כאמור בפתיחת המאמר.

בשל החשש שהיעדר הלימוד בשבת יביא לפער בתוצאות בין החניך ששומר שבת לבין חבריו שלומדים בשבת כרגיל, וכתוצאה מכך לא יוכל לסיים את הקורס בהצלחה, נראה בעיניי להתיר כדלהלן:

הספרדים רשאים להקל כשיטת הרב עובדיה יוסף, ולהתיר לימוד חכמת חולין בשבת, אף אם בדרך כלל אינם מקלים בכך.

האשכנזים רשאים להקל כשיטת הלבוש ושו"ע הרב, להתיר לגמרי לימוד חכמת

50. ח"א סימן כב.

51. סוף סימן מט.

52. שו"ת הרדב"ז ח"ב סימן תרצ. שו"ת ציץ אליעזר חלק י, כא. המורים בקשת סימן 73. והרחיב

בנושא זה הרב מתן גולדברגר במחניך ח עמוד 441 ואילך.

חולין בשבת, אף אם בדרך כלל רגילים הם להחמיר לכתחילה כדברי המשנה ברורה.
בדלית ברירה, ניתן להקל ללמוד מתוך כתב שרגילים לכתוב או למחוק בו, כל
שאמצעי הכתיבה והמחיקה אינם בהישג ידו בעת הלימוד.
לימוד לצורך בחינה ביום חול – יש לסמוך על סברת המתירים, ובלבד שלא יאמר
בפיו שלומד לצורך חול.